

İnsanı Yazmak:

19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme

Ali Akyıldız*

“Kişisel ve biyografik ilgi arasında doğrudan bir bağlantı yok, ama işi ve hayatı birbirinden ayırmanın imkânsızlığı sadece biyografilerde değil, biyografi yazarlarının kendi hayatlarında da (bütün tarihçilerde olduğu gibi) açıkça ortadadır. Birçok biyografi, kahramanları hakkında olduğu kadar yazarları hakkında da bir şeyler anlatır. Bu anlamda, bilinçli olsun veya olmasın neredeyse bütün biyografi çalışmaları otobiyografik özellikler taşır.”¹

Simone Lässig

Writing Human: An Analysis of Ottoman Biography Authorship and Its Problems in the 19th Century

Abstract ■ This article examines the issues of historical background, field-specific problems, pitfalls awaiting a biographer and potential sources in the field of biography writing, a relatively less developed literary field in Ottoman historical literature, in the context of the 19th century. Our thesis is that despite the existence of a suitable historical background for the development of this field, and a solid tradition of group biographies called *terâcim-i ahvâl*, a genre which began in the 16th century and peaked in the 18th, the transition from group biographies (*terâcim-i ahvâl*) to *tercüme-i hâl* (personal biography), a new literary genre of the age, was not without problems. As the traditional biography literature (*terâcim-i ahvâl*) continued and group biographies further developed in the 19th century, there were weak and exceptional signs of development in the field of modern biography, but far from a

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

1 Simone Lässig, “Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarihyazımı”, *Otur Baştan Yaz Beni*, haz. Abdülhamid Kırmızı, çev. Canan Özkılıç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 36.

sufficient level. This article discusses the structural factors in the underdevelopment of the biography genre, a genre which has not drawn sufficient attention despite its strong historical roots and tradition and which has not produced significant, good examples. It also examines the condition of biographical data and its problems, pitfalls awaiting a researcher in exploiting the available sources no matter how little information they provide, and the new potentials the modern age presents for the biographers despite all these handicaps.

Keywords: Biography, *Terâcim-i ahvâl*, Documents, Autobiography, Memoirs, Ahmed Cevdet Paşa, Tombstones, Sicill-i Ahvâl Defterleri/Records

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı bağlamında bir insanın hayat hikâyesini, düşünce dünyasını, faaliyetlerini ve varsa eserlerini konu alan bir edebî tür olan biyografi çalışmaları özelinde bir durum tespiti yapılacak, ardından bu türün gelişmemesinin nedenleri üzerinde durulacak ve nihayet, biyografi çalışmak isteyenleri ne tür tehlike ve imkânların beklediği söz konusu edilecektir. Bu cümleden, esasında Türkiye'deki modern tarih literatüründe biyografi çalışmalarının durumunun pek de parlak olmadığı ve cılız kaldığı gibi bir sonuç çıkmaktadır ki bizim değerlendirmelerimiz de bu kabule dayandırılacaktır.

Türkiye'de güçlü bir "kahraman" kültürü, yani genelde tarihin, şartlar, bağlam, çevre, uluslararası aktörler ve toplum göz önünde bulundurulmaksızın bir kahraman etrafında hikâye edilmesi yaygın bir tavır olmasına rağmen, "kahraman"ların biyografilerinin tarih yazımında zayıf bir alan olarak kalması, paradoks gibi gözükmektedir. Diğer bir ifadeyle, madem ki Türkiye'de ideolojiler, siyasi hareketler veya partiler kişilerin adlarıyla özdeşleştirilerek² ve tarihte yapılanlar o dönemin lideri üzerinden hikâye edilerek anlatılmaktadır ve mademki Thomas Carlyle'in ileri sürdüğü gibi, tarih kahramanların ve önderlerin biyografilerinden ve yaptıklarından başka bir şey değildir,³ o halde tarih literatüründe kahramanların hayat hikâyelerinin ihmal edilmemiş olması gerekirdi; ancak durumun böyle olmadığını açıklar.

2 Bu anlamda geçmişteki siyasi hareketlere, taraflara ve partilere atf-ı nazar edilecek olursa, Adalet Partisi'nin Süleyman Demirel, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bülent Ecevit, Milli Selâmet Partisi'nin Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin de Alparslan Türkeş ile özdeşleştirildiği; partilerden ziyade şahısların, Demirelçilik, Ecevitçilik, Erbakancılık ve Türkeşçilik gibi, parti liderliğiyle bütünleşen bir sembolizmin ön plana çıktığı görülür. Bu durum bugün için de değişmemiştir.

3 Carlyle, *Kahramanlar*, çev. Reşat Nuri Güntekin, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1943.

Bu noktada bir parantezin açılarak Batı Avrupa kültüründe biyografi çalışmalarına ve bunları ortaya çıkaran zemine bir göz atılması uygun olabilir. Bilindiği gibi özellikle 19. yüzyılda itibarı iyice yükselen bireycilik fikrinin de etkisiyle ön plana çıkan biyografi⁴ ve aile tarihi çalışmaları Batı Avrupa'da ve hatta Kuzey Amerika'da hayli zengin, önemli ve gelişmiş bir edebi türdür. Bu zenginliğin nedenlerinin analizi çalışmamızın kapsamı dışındadır; ancak, mefhumun muhalifinden, yani Batı literatüründeki zenginliğin nedenlerinden hareketle Osmanlı tecrübesiyle ilgili bazı sonuçlara ulaşılabilir. Batı Avrupa'da, birincisi, değil tarihi aktörlerin, sıradan bir insanın bile hayatının üç önemli evresinin, yani, doğumu, evlenmesi ve ölümünün kilise tarafından kayıt altına alınması; ikincisi, toplumun içinde bulunduğu sınıflı yapı nedeniyle aristokrasi, burjuvazi veya alt katmanlara mensup şahıs veya grupların kendi sosyal statülerine ve aile geçmişlerine dair kayıtları bir sonraki nesle intikal ettirmek üzere korumaları ve böylece özel arşivlerin oluşması; üçüncüsü, otobiyografi ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışma ve mücadelelerin bir sonucu olarak olaylarla ilgili kendi bakış açılarını yansıtmak zorunda olan önemli aktörlerin hatırat yazma geleneğini oluşturmaları gibi yapısal unsurlar, biyografılara zengin bir veri kaynağı sağlarlar. Diğer bir ifadeyle, devlet bürokrasisinin ürettikleri dışında, aristokrasinin ve yönetici elitin biriktirip muhafaza ettikleri verilerden oluşan mahallî veya özel arşivler mevcuttur. Bütün bunlar sıradan insandan yönetim hiyerarşisinin en başındaki krala kadar her kesimden insan hakkında veriler sunarlar; ancak, doğal olarak aristokratlar ve toplumun önde gelenleriyle ilgili verilerin daha alt düzeydekilere oranla çok daha zengin olduğunun ifade edilmesi gerekir. Malzeme ve materyalin bu şekilde zengin, canlı, düşünsel ve duygusal arka planı ortaya koyabilecek yapıda olması, yazılacak biyografinin renkli ve canlı bir tabloya dönüşmesine zemin hazırlar. Bu unsurlar bir araya geldikten sonra artık iş biyografin yeteneğine ve kaleminin kudretine kalmıştır.

Zemin: Terâcim-i Ahvâl Geleneği

İslâm-Arap tarihçiliğindeki *tabakat* ve *terâcim-i ahvâl* geleneğinden etkilenen Osmanlı-Türk biyografi yazımı, nispeten sağlam temelleri ve geleneği olan bir edebî türdür. 1538'de Sehî Bey'in kaleme aldığı ilk şairler tezkiresi olan *Heşt Bihişt*⁵

4 Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihçiliği", *Cogito*, Selçuklular, Sayı 29 (Güz 2001), 284-85, 288.

5 Edirneli Sehî, *Tezkire-i Sehî*, tâbi' ve nâşiri *Âmid* gazetesi sahib-i imtiyazı Mehmed Şükri, İstanbul 1325, 144 s. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3544 numaradaki yazmanın tıpkıbasımı

ve Taşköprizâde Ahmed Efendi tarafından 1558'de Arapça olarak yazılan ve ulema ile meşayihin hayat hikâyelerini içeren *Şekaiku'n-nu'mâniyye*⁶ Osmanlı biyografî geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Daha sonra 17. ve özellikle de 18. yüzyıllarda topluma ve devlete hizmet etmiş olan devlet adamı, sanatkâr, tarihçi, şair, şeyh, âlim, edip, din adamı ve benzeri önemli kişilerin kısa ve kategorik biyografilerini ihtiva eden *tabakat, vefeyat, ravza, tezkire, riyâz, gülzâr, hadîka, devha, gülşen, tuhfe, sefine* gibi farklı isimler altında gelişip ciddi bir birikime ulaşmış olan literatür, sağlam bir biyografî geleneğine işaret eder. Doğrudan kısa biyografilere hasredilmiş olan bu eserlerin yanında vekayinamelerin sayfa aralarına serpiştirilmiş olan biyografî bahislerinin de bu bağlamda ihmal edilmemesi gerekir.⁷

için bkz. Günay Kut, *Heşt Behîşt, The Tezkire by Sehi Bey, İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin*, Harvard University Printing Office, 1978, 423 s. Farklı kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları kullanan Mustafa İsen, bu eseri sadeleştirmiştir (*Sehi Bey Tezkiresi, Heşt-Behîşt*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, 302 s.).

- 6 Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1558 yılına kadar gelen bu eserin, yazarı hayatta olduğu dönemden itibaren muhtelif kişiler tarafından yapılmış çevirileri olup en meşhuru Edirneli Mecdi Efendi'nin yaptığıdır (Mecdi Efendi, *Hadâikü's-şekaik*, İstanbul: Tab'hane-i Âmire, 1269, 528 s.). Bu eserin tıpkıbasımı için bkz. *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadâikü's-şakaik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989. Nev'izâde Atâi'nin *Şakaik*'e değil de tercümesi olan *Hadâik*'e yazdığı zeyl, 1634 yılına kadar olan ulemâ ve şeyhlerin hayat hikâyelerini ihtiva eder (Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-hakaik fî Tekmiletü's-Şakaik*, c. I-II, İstanbul 1268, 771 s.). Bu eserin tıpkıbasımı için bkz. *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakaik fî Tekmiletü's-Şakaik*, c. II, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989). Şeyhî Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Vekayi'ül-Fudalâ* isimli zeylin birinci cildi, 1633-1687; ikinci cildi, 1687-1718 ve üçüncü cildi de 1718-1730 yılları arasında yaşamış âlimler, şairler ve şeyhlerin biyografilerini içerir (*Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Vekayi'ül-Fudalâ I*, c. III, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 720 s.; *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Vekayi'ül-Fudalâ II-III*, c. IV, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 747 s.). Fındıklılı İsmet Efendi'nin, 1730 yılından başlayıp 1896 yılına kadar yaşamış olan ulemâ ve meşayihin biyografilerini kaleme aldığı 8 ciltlik dev eseri, 1897 yılında Fındıklı'da çıkan bir yangında kül olmuş; hatırlayabildiklerini daha sonra tekrar kaleme alan İsmet Efendi'nin *Tekmiletü's-Şakaik fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik* isimli bu önemli eserinin sadece bir cildi günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserin tıpkıbasımı için bkz. *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Tekmiletü's-Şakaik fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 517 s. Bu ciltteki biyografiler 18. yüzyıla aittir. Bu bağlamda zikredilebilecek bir diğer biyografî kitabı da, Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim Efendi'nin *Mecmu' fi'l-Meşbud ve'l-Mesmu'* isimli Arapça eseri olup 1737-1806 yılları arasında yaşamış şeyh ve âlimlerden söz etmektedir (Abdülkadir Özcan, "eş-Şekaiku'n-Nu'maniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 38, s. 486).

- 7 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografî", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3 (1999), s. 83-90.

Esasında farklı meslek ve sanat gruplarının kısa biyografilerini yazma şeklindeki bu geleneğin 19. yüzyılda da sürdürüldüğünü ve önceki dönemlerde yazılmış olan eserlerin bu devirde yapılan zeyil ve ilâvelerle ikmal edildiğini biliyoruz. Nitekim Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin şeyhülislâm biyografilerine dair 18. yüzyılda kaleme aldığı *Devha-i Meşâyih-i Kibar* isimli eseri, önce Ahmed Rifat Efendi'nin *Devhatü'l-Meşayih maa Zeyl* adlı eseri⁸ ve ardından Ahmed Refik'in *İlmiye Salnamesi*'nde yer alan "Osmanlı Şeyhülislâmlarının Terâcim-i Ahvâli" başlıklı devasa makalesiyle⁹ 1914 yılına kadar getirilir. Yine, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin hattatların biyografilerine dair kaleme aldığı *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eseri,¹⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Hattatlar*¹¹ adlı eseriyle ikmal edilir. Bunun yanında Şeyhülislâm Esad Efendi'nin musikişinasların biyografilerine dair olan eseri *Atrabül-Âsâr fî Tezkireti Urefâi'l-Edvâr*'ına¹² yine İbnülemin tarafından *Hoş Sadâ* adıyla bir zeyil yazılır.¹³

18. yüzyılda Osmanzade Tâib Ahmed Efendi'nin sadrazamların biyografileriyle ilgili yazdığı *Hadikatü'l-Vüzerâ* başlıklı önemli eserine, Dilâverağazâde Ömer

-
- 8 Süleyman Sadeddin Efendi'nin bu eserine, Ayıntabî Mehmed Münif tarafından iki, Süleyman Faik Efendi, Mektubîzâde Abdülaziz Efendi ve son olarak da Ahmed Rifat Efendi birer zeyil yazmıştır. Eseri 1863 yılına kadar getiren ve en son Şeyhülislâm Ömer Hüsameddin Efendi'nin hayat hikâyesini veren Ahmed Rifat Efendi, *Devha-i Meşâyih*'in bazı maddelerini kısaltarak ve kendi yazdıklarını ekleyerek *Devhatü'l-Meşâyih maa Zeyl* adıyla yayımlar (Mehmet İpşirli, "Devhatü'l-Meşâyih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 229-30). Bu eser daha sonra tıpkıbasım olarak da basılmıştır (Müstakimzade Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih maa Zeyl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978).
- 9 Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmlarının Terâcim-i Ahvâli", *İlmiye Salnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 322-642. Ahmed Refik, bu uzun makalesinde II. Murad devrinde müftülük yapan Mehmed Şemseddin Fenari Efendi'den başlayarak 16 Mart 1914 (18 Rebiülâhîr 1332) tarihinde Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığa atanmasına kadar geçen bütün şeyhülislâmların kısa hayat hikâyelerini fetva ve el yazısı örnekleriyle birlikte vermiştir.
- 10 Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, müellifin hayatı ve notlar: İbnülemin Mahmud Kemal Bey, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, 856 s.+33 s. fihrist.
- 11 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955, 840 s. İbnülemin alfabetik olarak düzenlediği bu hacimli eserinde hattatların hayat hikâyelerini hatlarından örnekler sunarak vermektedir.
- 12 Şeyhülislâm İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi'nin *Atrabül-Âsâr fî Tezkireti Urefâi'l-Edvâr* isimli eserinin yazmasının tıpkıbasımı, transliterasyonu ve inceleme metni için bkz. Cem Behar, *Şeyhülislâm'ın Müziği, 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Musikisi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrabül-Âsâr*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- 13 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ, Son Asır Türk Musikişinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1958, 320 s.

Vahid Efendi, Şehrîzade Mehmed Said Efendi, Ahmed Cavid Efendi, Abdülfettah Şefkat-i Bağdadî, Ahmed Rıfat Efendi,¹⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal¹⁵ ve Mehmed Zeki Pakalın¹⁶ tarafından zeyiller yazılmıştır. Yine, Ahmed Resmi Efendi'nin reisülküttapların biyografilerine dair olan *Halikatü'r-Rüesâ* veya yaygın ismiyle *Sefinetü'r-Rüesâ* adlı eseri için Süleyman Faik Efendi tarafından bir zeyl¹⁷ kaleme alınmıştır. Bunun dışında Mehmed Hafid Efendi, *Sefinetü'l-Vüzerâ* isimli eserinde 1451-1803 yılları arasında¹⁸ ve Ramizpaşazade Mehmed İzzet Bey de, *Harita-i Kapudânân-ı Derya* isimli eserinde Sultan Abdülmecid dönemine kadar görev yapan derya kaptanlarının özgeçmişlerini verir.¹⁹

Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin padişah, sadrazam, vezir, beylerbeyleri ve sair ricalin kısa hal tercümeleriyle vefatlarına düştüğü tarihleri içeren 18. yüzyılın son çeyreğinde yazdığı *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*;²⁰ Hüseyin Hüsameddin'in nişancıların biyografilerini kaleme aldığı *Nişancılar Durağı*;²¹ Ahmed Resmi Efendi'nin dârüssaade ağalarının hayatlarını kaydet-

14 Osmanzade Tâib'in *Hadikatü'l-Vüzerâsına*, Dilâverağazâde Ömer Vahid Efendi'nin *Hadikatü'l-Vüzerâ Zeyli*, Şehrîzade Mehmed Said Efendi'nin *Gül-i Zibâ*, Ahmed Cavid Efendi'nin *Verd-i Mutarrâ*, Abdülfettah Şefkat-i Bağdadî'nin *Hadikatü'l-Vüzerâ Zeyli* ve Ahmed Rıfat Efendi'nin *Verdü'l-Hadâik* isimli zeyilleri, Mehmet Arslan tarafından bir cilt halinde neşredilmiştir (*Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri: Osmanlı Sadrazamları*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2013).

15 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Mehmed Emin Âli Paşa ile başladığı eserini Sultan Vahideddin dönemi sadrazamlarından Salih Hulusî Paşa ile bitirir (*Son Sadrazamlar*, c. I-IV, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982).

16 Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, c. I-V, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1940-1948.

17 Eser, Süleyman Faik Efendi'nin zeyliyle birlikte *Halikatü'r-rüesâ* yerine, yanlış bir isimle *Halifetü'r-rüesâ* başlığıyla basılmış (Ahmed Resmi Efendi, *Halifetü'r-rüesâ*, *Sefinetü'r-rüesâ*, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1269); bu baskı daha sonra Mücteba İlgürel'in önsözü ve Recep Ahışalı'nın indeks ilâvesiyle tıpkıbasım olarak yeniden yayımlanmıştır (Ahmed Resmî Efendi, *Halifetü'r-Rüesâ*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1992).

18 Kazasker Mehmed Hafid Efendi, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, neşreden İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Basımevi, 1952, 86 s.

19 Ramizpaşazade Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudânân-ı Derya*, İstanbul: Ceride Matbaası, 1285, 220 s.

20 Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

21 Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, çeviriyazı Bilgin Aydın, Rıfat Günalan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

tiği *Hamiletü'l-Kübera*,²² Osman Nuri Ergin'in İstanbul şehreminlerinin yaşam öykülerine dair *İstanbul Şehreminleri*,²³ Karlızâde Mehmed Cemaleddin Efendi'nin Osmanlı tarihçilerinin biyografilerini içeren *Âyine-i Zürefâ*,²⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin farklı alanlardan Osmanlı âlimleri ile eserlerini tanıttığı *Osmanlı Müellifleri*,²⁵ Tayyazade Atâ'nın Enderun'dan yetişen kişilerin biyografilerini de içeren eseri *Tarih-i Enderûn*,²⁶ Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın mutasavvıflar ile tekke şeyhlerinin biyografilerine dair olan eseri *Sefîne-i Evliya*,²⁷ Sahhaflar Şeyhizâde Ahmed Nazif Efendi'nin nakibüleşrafların hayatlarını içeren eseri *Riyâzü'n-Nukabâ*²⁸ ve yine aynı konuda Ahmed Rıfat Efendi'nin yazdığı *Devhatü'n-Nukabâ* başlıklı²⁹ eserleri de bu gelenek içerisinde yer alan önemli biyografik eserlerdir.

Sorun: Biyografik Verilerin Verdikleri

Bütün bu eslere rağmen, “terâcim-i ahval” de denilen söz konusu grup biyografisi yazma geleneğinden, “tercüme-i hâl”, yani, şahıs biyografileri aşamasına

22 Zeynep Aycibin, eseri Müstakimzade Süleyman Sâdeddin Efendi'nin zeyliyle birlikte yayımlamıştır (“Ahmed Resmî Efendi'nin Hamiletü'l-Küberâsı ve Müstakim-zâde Zeyli”, *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, Sayı 26, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 183-226). Eseri Müstakimzade zeyli olmadan yayımlayan Ahmet Nezihî Turan metnin ekinde III. Murad döneminden başlayıp II. Abdülhamid döneminde 1898 yılına kadar devam eden dârüssaade ağalarının atanma, azl ve vefat tarihleriyle medfun oldukları yerleri gösterir bir liste ilâve etmiştir. Bu belge II. Abdülhamid döneminde kaleme alınmış olup bir yerde Ahmed Resmî Efendi'nin eserini tamamlamaktadır (Ahmed Resmî Efendi, *Hamiletü'l-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihî Turan, İstanbul: Kitabevi, 2000).

23 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, 620 s.

24 Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Âyine-i Zürefâ*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314. Bu eserin translitere edilmiş şekli için bkz. Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Âyine-i Zürefâ*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2003.

25 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, c. I-II, 1333; c. III, 1342.

26 Tayyazade Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, 5 cilt, İstanbul: Kitabevi, 2010.

27 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, 5 cilt, İstanbul: Kitabevi, 2006.

28 Bu eser ilk nakibüleşraf olan Seyyid Mahmud Efendi'den, yani 1494'ten 1834 yılına kadar görev yapmış olan 56 kişinin hayat hikâyelerini verir (M. Fatih Köksal, “Riyâzü'n-Nukabâ”, *TDVİA*, İstanbul 2008, XXXV, 145-146).

29 Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-Nukabâ, Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşraflar*, inceleme-transliterasyon-metin, haz. Hasan Yüksel, M. Fatih Köksal, Sivas: Dilek Matbaası, 1998.

geçilmesinde sorunların yaşandığı ve bu geçiş sürecinde bireyin âdeta tarih dışı bırakıldığı dikkat çekmektedir ki asıl üzerinde durulması gereken mesele budur. Son dönemdeki nisbî gelişmelere rağmen, Türk edebî ve akademik literatüründe biyografinin, yöntem, nicelik ve nitelik açılarından hâlâ çok zayıf bir alan olduğu ifade edilebilir. Bunun şüphesiz ki zihniyetten yapısal sorunlara kadar uzanan bir dizi sebebi vardır.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılıyla ilgili bir biyografi yazmak isteyen araştırmacıyı bekleyen esas sorunlardan birisi, sıradan insana dair veri ve kayıtlara sahip olmamasıdır. Bunun nedeni, tarihî süreç içerisinde devletin, halkla irtibat kurduğu alanların, vergi, askerlik ve güvenlikle sınırlı kalması; bu konularla ilgili ortaya çıkan verilerde de insanın bir özne olarak değil, istatistikî bir veri konumunda bulunmasıdır. Hal böyle olunca ve Batı Avrupa'daki gibi sıradan insanla ilgili kilise kayıtları türünden veriler olmayınca Osmanlı biyografi çalışmaları da, ister istemez yaptıkları görevler nedeniyle devletin kayıtlarına geçebilen âlim, şair, sadrazam, vükelâ, ümera, ulema, vüzera ve hanedan üyeleri, yani yönetici elit ve toplumun seçkinlerine münhasır kalmakta ve bu yapısal sorun biyografi çalışmalarını zorunlu olarak toplumun belirli bir kesimiyle sınırlandırmaktadır.

Mesele sadece bununla da sınırlı değildir; yani, devletin resmi belgeleri, sadece biyografinin ele alabileceği şahısları, yönetici elit ve toplumun önderleriyle sınırlamakla kalmaz, biyografiye konu olabilecek bu kesimin de yalnızca hayatlarının yetişkinlik dönemlerinin incelenmesine imkân tanımaz. Padişahlar, hanedan üyeleri ve birkaç nesil devam edebilen bazı yönetici aileler müstesna, yönetici elit ve toplumun ileri gelenlerinin devlet kayıtlarına girebildikleri ve ön plana çıkabildikleri yetişkinlik döneminin öncesinde kalan, ailesi, doğum, çocukluk ve eğitim çağlarıyla ilgili kısımlar ve biyografi için çok önemli ve değerli olan sosyal arkaplan, veri ve bilgi yokluğu yüzünden biyografi yazarı için neredeyse tamamen meçhuldür. Padişahın kız (*sultan*) ve erkek (*şehzade*) çocukları dışındaki harem kadınları ve valide sultanlar bile bu sorundan âzade değildir. Daha sonra padişahın kadınefendisi veya valide sultan olarak ön plana çıkan saray kadınlarının padişaha çocuk vermeden önceki hayat safahatı ve kökenleri de bizim için neredeyse tamamen bilinemezdir.

Belgelerin biyografi yazarına yardımcı olmadığı alanlardan birisi de, modern toplumda marazî bir merak vesilesi olan kişi veya grupların kökenleri konusudur. Eğer incelenen şahıs, yaşadığı dönemde mensubu olduğu Eğinli Said Paşa ve Kayserili Ahmed Paşa gibi belli bir yörenin veya Abaza Hasan Paşa, Gürcü Meh-

med Necip Paşa, Kürt Şerif Paşa ve Çerkes Kabasakal Mehmed Paşa gibi etnik bir aidiyetin adıyla anılmıyorsa, belgeler köken konusunda araştırmacıya sistematik bir veri sağlamazlar. Esasında etnik köken merakı modern insanın ve dönemlerin yarattığı bir problemdir, Osmanlı-İslâm anlayışında etnik köken bilinmesi veya araştırılması gereken bir konu olmadığı ve genel anlamda bir sorun teşkil etmediği için belgelerde bu konularla ilgili az da olsa bulunabilecek olan bilgiler tamamen rastlantısaldır.³⁰

Diğer bir temel problem de, yönetici elitin bağımsız bir kimlik oluşturmaması ve aristokrasinin ve dolayısıyla kültürü, siyasi yapıyı ve toplumu omuzlayan bu kişi veya büyük ailelere ait özel arşivlerin teşekkül edememiş olmasıdır. Bunun nedeni, Osmanlı toplumunda Avrupa'daki gibi sınıflı bir yapı olmadığı ve padişahın etrafında kümelenen merkezî gücün, siyasi iktidar veya servetin bir sonraki nesle intikaline, daha açık bir ifadeyle, bir süre sonra kendi iktidarının karşısına dikilmesi muhtemel güçlerin teşekkülüne izin vermediği için yönetici elitin sürekliliği sağlayıp birikimini sonraki nesillere aktaramamasıdır. Bu durumda toplumun üst katmanlarıyla ilgili bilgiler de netice itibarıyla kroniklere, yerli ve yabancı matbuata, seyahatnamelere, az da olsa o dönemde yazılmış olan eserlerle çoğu kere de devletin resmî kayıtlarına yansıyan verilerle sınırlı kalmaktadır.

Bu noktada resmî kayıtların biyografi çalışmalarındaki veri değeri üzerinde durmak gerekmektedir. Belgeler biyografik içerik bağlamında dönemsel olarak değişiklikler arz etmektedir. Örneğin 18. yüzyıl belgeleriyle 1840'lı yıllardan sonraki 19. yüzyıl belgelerinin insanı yansıtma açısından sundukları veriler birbirinden çok farklıdır. 18. yüzyıl belgelerinde insanı bir nebze de olsa yakalamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle, bir hatt-ı hümayun metninde padişahın öfkelerini, gazâbını, memnuniyetini, eleştirilerini, hülâsa insana mahsus farklı tepkilerini görmek ihtimal dahilindedir. Yine, bu dönemde yüksek bürokratların katılımıyla toplanan ve bir istişare organı olan Meşveret Meclisi tutanakları üzerinden, yöneticilerin mecliste hangi fikirleri savduklarına ve kimlerin hangi gerekçelerle bu fikirlere karşı çıktıklarına, yani insanların tutum, duygu, düşünce ve siyasi yaklaşımına nüfuz edilebilir. Dolayısıyla resmî dahi olsa, bu tür malzemeler biyografa muhatabını anlamada önemli ip uçları ve onun iç dünyasına girme

30 Bu hususa vurgu yapılma nedeni, son dönemlerde insanların "biz kimiz", "nereden geliyoruz" şeklinde sağlıksız ve paranoyak sorularla fazlaca kafalarını meşgul etmeleri ve devlet kayıtlarından bu sorularına cevap bulabileceklerini düşünmeleridir.

imkânı verebilir; ancak, 19. yüzyıl için bu imkânların, daha ziyade III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud dönemleriyle sınırlı olduğunu belirtmemiz gerekir.

Niçin böyle bir sınırlama yaptığımızın cevabı ise II. Mahmud'un merkez teşkilâtında gerçekleştirdiği reformlarda saklıdır. 18. yüzyılda pek çok alanda tekâmülünün zirvesine çıkmış olan Osmanlı merkez teşkilâtı, bu dönemde Batı Avrupa örneğinde görev alanları yeni baştan tanımlanarak ve uzman birimlere dönüştürülerek yenilenirken,³¹ taşra bürokrasisindeki reformlar ise büyük ölçüde Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleştirilir. Hem merkezde hem de taşrada yapılan bu bürokratik düzenlemelerden doğal olarak yazışma usulleri de doğrudan etkilendiği için bürokrasinin ürettiği belgelerde bir standartlaşma ve formelleşmeye gidilir. Böylece kurumsal yapılar ve bürokratik şekilcilik insanı öncelediği için önceki dönemlerde belgelerde yakalayabildiğimiz insan ile duygu ve düşünceleri, yeni teşekkül etmeye başlayan rasyonel bürokratik yapının dışına itilir. Şekli ve formatı ön plana çıkaran bu yeni tür belgelerde artık çoğu kere insana ve onu yakalamamıza imkân tanıyacak duygularına yer yoktur.

Bu sonucun biyografa maliyeti büyük olmuştur, zira, artık olayların arka planına vâkıf olması ve ketum, soğuk ve sadece konu üzerinde yoğunlaşan anonim bilgi yığını içerisinde insanın portresini ortaya çıkarması daha da güçleşmiştir. Dolayısıyla modern Osmanlı bürokrasisinin ürettiği belgelerin âdeti insanı ıskaladığını ifade etmek bu bağlamda yanlış olmaz. Bürokrasi ve bürokratik reformlar hakkında tarafımdan yapılan çalışmalar esnasında değişikliklerin arka planındaki zihniyeti ve insan unsurunu resmi belgelerden hareketle ortaya koymanın zorluğu ve belgelerin bu konulardaki suskunluğunun yarattığı sıkıntılar yoğun bir şekilde hissedilmiştir.

Belgelerin mahiyetinden kaynaklanan bu sorunun yarattığı eksikliğin giderilmesi, yani, olaylara etki eden insan unsurunun ortaya çıkarılması ise bizzat dönemi yaşamış insanların hadiselerin arkasındaki zihniyete dair geriye bırakmaları beklenen otobiyografi veya hâtırat türünden eserlerle mümkündür. Ancak, bu noktadaki birikimin de pek parlak olduğu söylenemez. İmparatorluğun son yıllarında Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının tek tük hatıralarını kaleme alma çabaları görülürse de, mevcut tablo dönemin olaylarının arka planını ortaya

31 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993; Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Bâbîâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

koymak için yeterli değildir. Otobiyografi türünde eser verme geleneğinin ise oluşmadığı ifade edilebilir.³² Bu bağlamda hatıratını yazabilenler II. Meşrutiyet ve çoğunlukla da Cumhuriyet döneminde, diğer bir ifadeyle kendilerini iktidar karşısında biraz daha güvende hissettikleri bir devirde ve olayların üzerinden hayli zaman geçtikten sonra kaleme alabilmişlerdir.

Kaldı ki hatıralarda vukuatın arka planını yazıp yayımlamanın o dönemler için ne derece mümkün olabildiği konusu da ayrıca tartışma götürür. Nitekim Sadullah Paşa'nın, 1826 yılına kadar gelen olayları ihtiva eden *Tarih-i Cevdet*'in 12. ve son cildini kendisine gönderen Ahmed Cevdet Paşa'ya dönemin olaylarının bizzat içerisinde olduğu için esas 1826 sonrasını yazması gerektiğini tavsiye etmesi üzerine Cevdet Paşa'nın ona verdiği cevap, aslında bu sorunu bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Paşa, "asr-ı hazıra takarrub olundukça iş ağırlaşıyor. Hakayik-i ahvali tasrih değil, telmih bile güçleşiyor; ilerisini artık ahlâfa bırakmak lâzime-i hâldendir",³³ daha açık bir ifadeyle, yakın dönemin gerçeklerini, değil olduğu gibi ortaya koymak, ima etmek bile zor olduğu için bu görevi gelecek nesillere bırakmak gerektiğine işaret eder.

Bu durum incelediğimiz konu açısından madalyonun bir yüzüne ışık tutar; diğer yüzünde ise, hatıraların, bir yandan olayların arka planına dair taraflı da olsa bazı veriler sunarak biyografi için bir kolaylık ve renklilik sağlarken, bir yanda da yazarının tek taraflı bakış açılarını ve hasbelbeşeriyye çoğu kere kendini temize çıkarmaya yönelik gayretlerini yansıtmalarının yarattığı sübjektiviteden dolayı biyografin işini daha da zorlaştırması vardır. Bu, sadece Osmanlı biyografi çalışmaları için değil, 19. yüzyıl Tanzimat bürokrasisi ve reformlarıyla ilgili yapılan araştırmalar açısından da son derece önemli bir sorundur. Bilindiği gibi, Ahmed Cevdet Paşa'nın yaşadığı ve idrak ettiği dönem ve olaylar hakkında halefi Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi'ye sunmuş olduğu raporlar, dört cilt halinde *Tezâkir* ve II. Abdülhamid'in sözlü emri üzerine

32 Şimdilik bu değerlendirmenin dışında kalan belki tek istisna, 1688'de Lipova'da Avusturyalılara esir düşen Temeşvarlı Osman Ağa'nın 1724 yılında İstanbul'da tamamladığı otobiyografik eserdir. Bilinen tek nüshası British Museum MS Or. 3213'te kayıtlı olup Türkçe'de yayımlanmış hâli için bkz. *Osman Ağa'nın Hatıraları*, Yeni Dile Çeviren M. Şevki Yazman, İstanbul: Tanyeri Yayınları, 1961; *Kendi Kaleminden Temeşvarlı Osman Ağa*, haz. Harun Tolasa, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1986; Temeşvarlı Osman Ağa, *Gâvurların Esiri*, çev. Esat Nermi, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.

33 Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir: Sadullah Paşa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 232-233, 349.

Tezâkir'deki notlarından da yararlanarak ve padişahın rahatsız olmayacağı bir dil kullanarak 1839-76 yılları arasındaki olayları ihtiva eden eseri de *Mâruzât* başlıkları altında yayımlanmıştır. Tanzimat dönemi ve o dönemin bürokratlarıyla ilgili arka plana dair hemen hemen yazılmış başka bir eser olmadığı için Ahmed Cevdet Paşa'nın 1890'lara kadar olan dönemi âdetâ tek başına ve kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirdiği açıktır. 19. yüzyıla uğraşan tarihçilerin farkında olarak veya olmayarak dönemin bürokratlarını ve reformlarını büyük ölçüde Cevdet Paşa'nın gözüyle değerlendirmeleri sorunu çok önemli olup üzerinde hassasiyetle durulmayı gerektirmektedir.

Bu noktada Cevdet Paşa'nın serâzad ve çoğu kere hakkaniyetli olmayan değerlendirmelerinin gayet ihtiyatlı kullanılması gerektiğine dikkat çekmek yerinde olacaktır.³⁴ Büyük bir âlim ve tarihçi olduğu ve akademik câmiada hüsn-i kabul gördüğü için değerlendirmeleri pek eleştirilmeksizin doğru kabul edilmekte ve verdiği bilgilerin test edilebileceği benzer arka plan verileri de fazla olmayınca bir yerde zorunlu olarak eserlerine başvurulmaktadır. Paşa'nın nasıl yanıltıcı olabileceğini şu örnek olay çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır: 1853-56 Kırım Savaşı öncesinde Rusya ile savaşılmasını isteyenler ile savaşın aleyhinde bulunanlar olarak ikiye bölünmüş olan Osmanlı ricalinin bir kısmının kışkırtmasıyla savaşa taraftar olan medrese talebeleri (*softa*) ayaklanır. Cevdet Paşa, bu olayı, "Reşid Paşa'yı âmmenin nazarından düşürmek dâiyesine düştü. Hattâ softaları bâzı vesâit ile tahrik ederek sokaklara düşürdü" sözleriyle, savaş taraftarı grubun içerisinde yer alan ve Mustafa Reşid Paşa'nın rakibi olan Serasker Damad Mehmed Ali Paşa'nın üzerine yıkarak onu softaları kışkırtmakla suçlar;³⁵ ardından da böyle bir savaş ortamında talebelerin hükümet aleyhinde bulunmasının doğru

34 Cevdet Paşa, *Tezâkir* ve *Maruzât*'ta sevmediği kişilerle ilgili son derece sert, ilzam edici, iğneleyici ve yönlendirici bir dil kullanmaktadır. Örneğin, pek sevmediği Mehmed Emin Âli Paşa'nın cenaze ve tezkiye merasimini anlatırken imamın "Bu zâtı nasıl bilirsiniz?" sorusuna hayli kalabalık olduğunu belirttiği cemaatin iyi veya kötü diye cevap vermeyip sustuğunu, "cümlesinin nutku" nun tutulduğunu ve böyle bir toplu sükûta daha önce hiç şahit olmadığını yazar (*Tezâkir* 13-20, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s. 44). Dönemin gazetelelerinde böyle bir bilgi olmadığı gibi, diğer hatırat ve kaynaklarda da bu kadar önemli bir konuyla ilgili her hangi bir veriye rastlanmadı. İbnülemin, Cevdet Paşa'dan bu konuyla ilgili alıntıyı yaptıktan sonra "Hoca Paşanın naklettiği tezkiye, bozuk görünüyor" diyerek (*Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, I, 25-26) Paşa'nın anlattığı hikâyeye inanmadığını ortaya koymaktadır. *Tezâkir* ve *Maruzât*, bu örnekte olduğu gibi, sevmediği kişilerle ilgili şahsiyat ile doludur.

35 Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, yay. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953, s. 23.

olmadığını belirterek Şeyhülislâmlık'ta bu sorunla ilgili olarak kendilerinin aldıkları önlemlerden bahseder.³⁶

Görüldüğü gibi, Cevdet Paşa, bu olayda meselenin tüm sorumluluğunu Mehmed Ali Paşa'ya ihale etmektedir. Esasen Mehmed Ali Paşa'nın bu olaya dahilini derecesi burada incelenen konunun kapsamı dışındadır. Bizi asıl ilgilendiren husus, tahkikat sırasında softaları kışkırttığı iddia edilenlerden birisi de Cevdet Paşa olduğu hâlde, eserlerinde bu konulara hiç değinmemesi ve bütün sorumluluğu Mehmed Ali Paşa'ya yüklemek istemesidir. Oysa, medrese talebelerinden birisinin, olaydan üç gün önce o sırada Meclis-i Maarif üyesi olan Cevdet Efendi'nin bir adamının gelerek ayaklanmaları için kendilerini kışkırttığını belirttiğini ve bu suçlamalar üzerine Cevdet Efendi'nin yazılı bir savunma vermek zorunda kaldığını biliyoruz.³⁷

Bu örnek olay, kendisi de o dönemin önemli aktörlerinden ve taraflarından birisi olan Cevdet Paşa'nın olayların arka planına dair vermiş olduğu bilgilerin ne denli ihtiyatla karşılanıp kullanılması gerektiğini ve döneme dair yaptığı şahitliklerin dönemi araştıranların ufkunu nasıl perdeleyebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, vekayiname yazarlarının metinleri ile şahısların tuttukları günlük, hatırat ve gayriresmi tarihlerin hakkında kalem oynattıkları şahısları yansıtış biçimleri, bu örnekte olduğu gibi, değerlerden ve duygulardan arınmış olmadığı için mümkün merteye özenli ve dikkatli bir biçimde kullanılması gerekmektedir.³⁸

36 "Mehmed Ali Paşa el altından suhteleri tahrik ile bir ihtilâl çıkardı" (*Tezâkir 40-Tetimme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967, s. 66).

37 Serap Sunay, "Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)", (Doktora Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 302-310.

38 Gayriresmi vekayinelere Molla Murad Tekkesi Şeyhi ve Sultanahmed Camii Cuma Vâizi Şeyh Mehmed Murad-ı Nakşibendi'nin metni örnek olarak verilebilir. Kendisinin de idrak ettiği 1845 (1261) senesi olaylarını kaydeden Murad Efendi, dönemin bazı devlet adamlarını ağza alınmayacak ifadelerle eleştirmektedir. Eleştiri elbette yapılabilir; ancak, onun ileri sürdüğü gerekçeler yaptığı tenkitleri güvenilmez hâle getiriyor. Nitekim 20 Mart 1845 tarihinde vefatı vesilesiyle zâhir ve bâtin ilimleriyle şiiri sevmediğini ve meclislerinde ilmi konuların konuşulmadığını belirttiği Ali Necip Paşa için ayırdığı bahsi tamamlarken "eyyâm-ı hayâtında bir akça görmedüm; bir hediye kumaş ve çuka gibi ve id-i adhâda bir kurban gibi nesnesini dahi görmedüm", yani, sağken kendisine, para, hediye ve Kurban Bayramı'nda da kurban vermediğini ifade ile ağzındaki baklayı çıkarmaktadır. Yine, hilekâr, câhil, rüşvetle makamları satan, padişahın hazinesini keyfine göre tasarruf eden birisi olarak resmettiği Serasker Rıza Paşa'yla ilgili olan sözlerinin sonunda "ulemâdan ve sulehâdan ve dervişândan bir akça ve bir habbe verdiğini"

Biyografi Bekleyen Tehlike ve İmkânlar

Buraya kadar biyografiye katkı yapabilecek kaynakların mahiyetiyle ilgili sorunlara vurgu yapıldı. Şimdi biraz da biyografin karşılaşılabileceği yöntem problemlerine, eserini kaleme alırken kendisini bekleyen tehlike, sorumluluk ve imkânlarla değinilmesi uygun olacaktır. Dikkat edilmesi gereken birinci husus, devlet adamlarının karakter, şahsiyet ve yetenekleriyle ilgili belgelere yansıyan ve değer ifade eden verilerin çok özenli bir biçimde kullanılması, hatta, mümkünse hiç dikkate alınmamasıdır. Çünkü bu tür bilgiler konjonktürel olup duruma ve şartlara göre değişiklikler gösterebilirler. Örneğin bir göreve getirilen devlet adamı için atama hatt-ı hümayununda geçen karakterine, çalışkanlığına veya dürüstlüğüne vurgu yapıcı ve övücü ibareler, aradan bir süre geçip görevden alınması gerektiğinde tam tersi ve olumsuz bir mahiyete bürünebilirler.³⁹ Dolayısıyla bu

görmediğini belirtmesi ve aynı şekilde Maliye Nazırı Nâfız Paşa'yı derviş düşmanı, hasis, alçak, soysuz, şefkatsiz, zâlim, kefen soyucu ve Firavun suret olarak tanımlaması (M. Hüdayî Şentürk, "Şeyh Mehmed Murâd-ı Nakşibendî ve 'Vekayî'-nâme'si", *İstanbul Araştırmaları*, sayı 1, Bahar 1997, İstanbul 1997, s. 43-44, 49-51), değerlendirmelerini hangi gerekçelerle yaptığını ortaya koymakta; yani, bir yerde kendisine para verip ihsanda bulunanları iyi, tekkelere ve dervişlere yardım etmeyenleri de kötü olarak resmetmektedir.

39 II. Mahmud'un ölümü üzerine tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid, 3 Temmuz 1839 (20 Rebiülâhîr 1255) tarihinde sadarete getirmek zorunda kaldığı Hüsrev Mehmed Paşa'yı, "...mücerreb ve kâr-dîde bir zât-ı hamîyyet-simâtın hizmet-i vekâlet-i kübrâda bulunmasına mütevakıf görünüp... Devlet-i Aliyye'mizde sinin-i vâfireden beru hutûb-ı cesîmede isbât-ı sadâkat ve himmet ile kesb-i şöhret ve imtiyâz etmiş ve şeyhü'l-vüzerâ nâmını ihrâz eylemiş asdika-yı saltanat-ı seniyyemden bulunduğ..." sözleriyle överken, yaklaşık bir sene sonra, yerine Mehmed Rauf Paşa'yı atadığı hatt-ı hümayununda bu sefer "Selefin Hüsrev Paşa'nın sinn-i pîrisi cihetiyle mesâlih-i Devlet-i Aliyye'mize lâyıkiyle bakamadığı..." gerekçesiyle azline karar verebiliyordu. Yani, bir sene önce yaşlılık tecrübe anlamına gelirken, bir sene sonra çıkarılan ikinci hatt-ı hümayunda kelimenin gerçek anlamı hatırlanıyordu. Ancak, iş bununla da bitmedi; 17 Ocak 1846 (19 Muharrem 1262) tarihli hatt-ı hümayunda bu sefer artık yaklaşık 6 yıl daha yaşlanmış olan "...Mehmed Hüsrev Paşa kudemâ-yı vükelâ-yı saltanat-ı seniyyemizden ve umûr-ı askeriyeye vukuf ve ma'lûmât ashâbından olduğu misillü tensikat-ı askeriyemizin gün be gün teessüs ve takarrürüyle beraber ilerlemesi hakkında olan efkâr-ı şâhânemizi dahi ârif zevâtdan bulunduğ..." ifade edilerek bu sefer Seraskerlik memuriyetine getirilir (Güller Karahüseyn, "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayunları", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997, s. 1, 15, 58); ardından yine "serasker bulunan zâtın... beden dahi gece ve gündüz uğraşmaklığı lazım geldiğine ve müşarun-ileyhin bu kadar meşâgil-i azimeye sinnen ve vücûden tahammülü olmadığı", yani yaşlılığı gerekçe gösterilerek 24 Aralık 1846'da görevinden azledilir ve Meclis-i Vükelâ ile Meclis-i Âli-i Umumî üyeliklerine getirilir (Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa, II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 405-406).

öväcü veya yerici ifadelerin bağlamından kopartılarak ciddiye alınması anlamlı ve uygun değildir. Biyografin burada yapması gereken şey, bütün verileri ve ele aldığı hayatın bütünü göz önünde bulundurarak oluşturduğu kendi kanaatine göre değerlendirmesini yapması ve bunu eserine yansıtmasıdır.

Özenle kullanılması gereken bir veri de belgelerin şahısların doğum yeri veya memleketleriyle ilgili sundukları bilgilerdir. İnsan büyük ölçüde çevresinin ürünü olduğu için doğduğu yer ve memleketi biyografi açısından şüphesiz gayet anlamlı ve önemlidir; ancak, vesikalarda geçen yer tanımlamaları günümüz biyografi yazarı açısından yanıltıcı olabilir. Taşra idarî birimleri ve vilâyet/eyalet yapıları tarihî süreç içerisinde değişiklikler göstermiş ve kapsadıkları alanlar zaman zaman genişleyip zaman zaman da daralmış olmasına rağmen, Anadolu ve Rumeli'deki büyük şehirler önem, şöhret ve eyalet/vilâyet merkezi olma durumlarını genelde muhafaza etmişlerdir. Bu açıdan, belgelerde, şahısların doğdukları küçük yerleşim yerlerinden ziyade, doğdukları yere en yakın olan ve kamuoyu nezdinde daha fazla bilinen merkezî ve büyük şehirlerin zikredilmiş olması mümkündür. Yani, belgede, şahsın Trabzonlu olduğu bilgisi yer aldığı anda, bununla, bugün anladığımız mânada Trabzon şehri değil, o dönemde Trabzon'a bağlı daha küçük yerleşim yerleri olan Rize, Giresun ya da Gümüşhane kastedilmiş olabilir. Bu anlamda bu tür verilerin dikkatli ve ihtiyatlı kullanılması çalışmanın sıhhati açısından önemlidir.

Biyografi yazımındaki problemlerden birisi ve belki de birincisi, biyografiye konu olan şahsın müdahil olduğu olaylar ile biyografi arasındaki hassas denge- nin korunması, diğer bir ifadeyle, olaylara yer verme oranının çok iyi belirlenip hadiselerin biyografinin önüne geçmesine izin verilmemesi hususudur. Başarılı

Bu konuda verebileceğimiz diğer bir örnek de Mehmed Rauf Paşa'dır. Sadaret'ten azline dair olan 5 Aralık 1841 (20 Şevval 1257) tarihli hatt-ı hümayun ile kendisi "...müsinn ü ihtiyar kudemâ-yı vüzerâ-yı saltanat-ı seniyyemizden bulunduğuna binaen âvân-ı şeyhûhetinde bir müddet dahi hane ve sâhilhânesinde ârâm veistirâhat eylemesi..." istenirken, 30 Ağustos 1842 (23 Receb 1258) tarihli diğer bir hatt-ı hümayunla aynı göreve şu cümlelerle atanır: "...bundan akdem bi'd-def'ât sadâret hidmetinde bulunarak muktezâ-yı dirâyet ve sadâkat-ı fitriyyen üzere mesâlih-i memurenî hüsn-i idare eylemiş isen de... Sen öteden beru mesâlih-i saltanat-ı seniyyemizin künh ü hakikatine vâkıf ve dakayık-ı umûr ve ahvâli ârif ü dânâ, dirâyet ve fetânet-i kâmile ile muttasıf kudemâ ve vükelâ-yı saltanat-ı seniyyemizden olarak..." (G. Karahüseyin, "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayunları", s. 24, 29).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, padişahın bu tür değerlendirmeleri tamamen konjonktürel olup kullandığı gerekçeler de kendi içerisinde bir tutarlılık arz ve dolayısıyla biyografi için bir değer ifade etmezler.

bir biyografide bu oran ve denge uyum içerisinde; dolayısıyla biyografin yapması gereken olayların ayrıntılarını izah değil, okuyucuya konuyla ilgili ihtiyaç duyduğu bilgiyi verip biyografiye konu olan şahsın olaylara dahlinin derecesini ortaya koymaktır. Bu dengenin kurulamadığı çalışmalarda okuyucu biyografiyle ilgili olmayan farklı olayların ayrıntılarında boğularak bir biyografi eseri okuduğu hissini kaybetmektedir. Dolayısıyla biyografin kuracağı her cümlenin ana mecraya doğru akması, biyografisi yazılan kişiyle irtibatlı olması ve ona katkı yapması beklenir.

Biyografin konu edindiği kişiye karşı her şeyden önce ahlâkî bir sorumluluk duyması ve hakkaniyetli davranması gerekir. Biyografi inşa edilirken ilgili kişinin hayatının mahremiyetinin sınırları ve bu sınırların nerelere kadar zorlanabileceği hususu önemli bir problem olup üzerindeki tartışmalar hâlen devam etmektedir.⁴⁰ Öte yandan, biyografin veriler bağlamında bir başka insanın hayat serüvenini inşa ederken, her ne kadar kaçınılmaz olarak ortaya koyduğu tablo biraz kendisinden esintiler taşırsa da, bir dereceye kadar kahramanıyla empati kurarak onu ve yaşadığı ortamı anlamaya ve verilerin sunduğu tablo ne ise onu karakterize etmeye çalışıp indî yorumlardan kaçınması ve bilim ahlâkının gereği olarak sorumluluk duygusuyla hareket etmesi beklenir.

Bu bağlamda önemle vurgulanması gereken başka bir sorun da yazarın konu edindiği şahısla özdeşleşmesi veya tam tersi bir tutumla onu sevmemesi ya da nefret etmesi, her hâlükârda çalışma konusuyla arasındaki mesafeyi koruyamamasıdır. Birinci durumda kahramanını gördüğü olumlu tablo ile uyumlu olmayan verileri görmezden gelebilir veya ikinci durumda kahramanına karşı olan olumsuz duygularını ön plana çıkarabilecek kaynakları tercih ve böylece hakkaniyetli tutumunu kaybedebilir. Yazarın her iki tutumu da biyografi için ciddi bir zaaf oluşturur; biyografin bu iki yoldan birine sapmasının ortaya koyacağı eserin sınırlarını doğrudan ve olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

İfade edildiği gibi, insan, içinde yaşadığı toplumun, dönemin ve şartların ürünü olduğundan dolayı biyografiye konu olan şahsın hayat öyküsü, yaşadığı dönem içerisinde bir yere oturtulduğu ve ait olduğu dönemin olaylarıyla sağlam bağlantılar kurulduğu ölçüde başarılı olur. Şahsın yaşadığı dönemi birey üzerinden okumak çok daha ilginç, anlamlı ve insanî olabilir; bununla birlikte, şunun da ifade edilmesi gerekir ki, biyografi, kişinin yaşadığı dönemin bir tarihi değildir; ancak, dönemin tarihinin bir parçasını temsil ettiği de açıktır. Meselâ, II.

40 S. Lässig, "Modern Tarihte Biyografi...", s. 53.

Abdülhamid dönemi aydınlarının veya sıradan insanların yaşadıkları baskılar ve padişah ile çevresi tarafından nasıl bir havayı teneffüs etmek ve hayatı yaşamak zorunda bırakıldıkları hususu, dönemi anlatan genel tarih çalışmalarına bakılarak anlaşılabilir. Bu dönemde yapılanlara genel olarak bakıldığında ülkesi için geceli gündüzlü çalışıp çabalayan ve didinen bir padişah portresiyle; aynı dönem, aydın, bürokrat ve hatta hanedan üyeleri bağlamında değerlendirildiğinde ise nefes alınmayacak derecede bir baskı ortamı yaratan ve insanların özgürlüklerini kısıtlayan bir despotla karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Görüldüğü gibi genel olarak yapılan değerlendirmede farklı; insan ve birey, yani biyografi üzerinden okunduğunda farklı sonuçlara ulaşabiliriz. Oysa, ortaya çıkan her iki portre de aynı kişiye aittir. Burada farklılığı yaratan şey, biyografi aracılığıyla dönemin insanına ve ayrıntıya tuttuğumuz büyütecin bize gösterdikleridir. İşte biyografi ayrıntılarda tarihe böyle önemli katkılar yapabilir.

Sadece 19. yüzyıl Osmanlı insanını yazmak değil, insanı yazmak zor ve problemli bir iştir. 19. yüzyıl Osmanlı dünyası, yukarıda ifade edilen malzemenin sınırlılığı ve büyük ölçüde insandan arınımlılığıyla bir yandan bu zorluğu daha da ağırlaştırırken, bir yandan da araştırmacılara yeni imkânlar sunar. Bu dönemde devreye giren gazeteler, biyografi açısından önemli olup sundukları müteferrik bilgilerin yanında, önemli şahısların vefatlarının ardından bazen kısa, zaman zaman da uzun sayılabilecek biyografilerine yer verirler. Bu konuyla ilgili diğer bir veri kaynağı da mezartaşlarıdır. Mezartaşlarını veri kaynağı olarak kullananların başında ünlü biyograf Mehmed Süreyya gelir; meşhur eseri *Sicill-i Osmanî*'nin en önemli kaynakları gazeteler ile mezartaşlarıdır. Şu mezartaşı, bu kaynakların biyografi için ne derece yararlı bilgiler içerebildiğine dair iyi bir örnek teşkil etmektedir: “Hüve'l-bâki, Mısır kadısı olup, Şam canibine gider iken, Hama'dan Trablus tarafına teveccüh ve esna-yı rahda Cebeliye nâm mahalde irtihal-i darü'l-beka eden Sultanahmedimâmızade merhum ve mağfurun-leh, es-Seyyid Mustafa Nurullah Efendi ruhiyçün el-Fatiha, fi Şevval sene 1337.”⁴¹ İçerdikleri bilgilerin yanında, ilmiye, askeriye ve çeşitli meslek mensuplarına has şekilleriyle de, tarih için son derece zengin bir veri kaynağı olan mezartaşlarının hoyrat ellerde günden güne yok edilmekte olduğuna da bu vesileyle dikkat çekilmesi uygun olacaktır.

Yine 19. yüzyılda yapılan bürokratik değişikliklerin bir sonucu olarak yüz-

41 İlber Ortaylı, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 60.

yılın son çeyreğinde memurların sicil kayıtlarının tutulmaya başlanması biyograflar için yeni imkânlar sunduğunun ifade edilmesi gerekir. Osmanlı bürokrasisinde yer alan 51.698 sivil memurun resmi sicil kayıtlarını ihtiva eden *Sicill-i Ahval Defterleri*,⁴² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Ayrıca, Hazine-i Hassa Nezareti ile ilmiye⁴³ ve askeriyede görevli personel için de benzer sicil dosyalarının olduğu bilinmekte⁴⁴ ve askeri personelin sicil kayıtları muhtemelen Genelkurmay ATASE Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

Sicil kayıtlarında ilgili memurun adı, mahlâsı, baba adı, doğum yeri ve tarihi, eğitimi, mesleği, bildiği yabancı dil/diller, varsa eserleri, memuriyette aldığı terfiler ve tarihleri, maaşı, yurt içi ve yurtdışından aldığı nişanlar, memuriyet süresince mahkemeye düşüp düşmediği gibi bilgiler yer alırdı. 1877-1885 yılları arasında şahıslarla ilgili bilgiler kendilerinden alındığı gibi, yani denetlenmeksiz ve devlet kayıtlarıyla tatbik edilmeksizin *Sicill-i Ahvâl Defterleri*'ne işlenirdi; ancak, bu tarihten sonra daha kontrollü ve devletin kendi kayıtlarıyla da karşılaştırılarak defterlere işlenir oldu. Öte yandan II. Meşrutiyet'ten sonra genel siciller yerine, her daire kendi memurunu kendisi seçmeye ve hususi sicil dosyaları tutmaya başladı.⁴⁵

Sicil kayıtlarının biyografi için tamamlayıcı bir veri görevi üstlenmesi ve son derece dikkatli ve diğer kaynaklarla mukayeseli bir şekilde kullanılması gerekir; zira, şahısların kendileriyle ilgili verdikleri bilgileri bile yanlış hatırlayabildiklerini biliyoruz. Nitekim Sadullah Paşa'nın kendisi ve kariyeri için çok önemli olan paşalık ünvanının verildiği tarihi bile yanlış hatırlayıp kayda geçirdiğine dair örneği

42 Yakın bir zamana kadar bu defterlerde 92.137 memurun sicil kaydının bulunduğu ifade edilirdi; ancak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayımladığı arşiv rehberinde bu rakamın tashih edildiği görülüyor (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1992, s. 286-87; Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları, 1839-1909*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. XXVI).

43 Sadık Albayrak, 5 ciltlik *Son Devir Osmanlı Uleması, İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 1996) başlıklı eserini bugünkü Meşihat Arşivi'nde bulunan ulema sicil kayıtlarına istinaden kaleme almıştır.

44 Bekir Kütükoğlu, "Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları", *Vekayi'nüvis, Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994, s. 214-215.

45 Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.

unutmayalım. Aynı sicil kaydında birkaç yanlış bilginin daha bulunması,⁴⁶ belge kritiğinin ve verileri bir bütün olarak değerlendirmenin ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koyar.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal tarihçiler teoriden yoksun olduğu gerekçesiyle biyografi türünü eleştirirlerse⁴⁷ de, gerek bürokratik gerekse toplumsal değişim olgusunun, insan ve faaliyetleri göz ardı edilerek anlaşılmasının ve açıklanmasının zor olduğunun da ifade edilmesi gerekir. Her hangi bir sosyal veya siyasal dönüşümün tarihî şartları olgunlaşmış olsa dahi harekete geçirilebilmesi için bireyin liderliğine ihtiyaç duyulduğu ve insanın bu anlamda vazgeçilmez olduğu açıktır. Öte yandan biyografide konu, inançları, eğitimi, yetişmesi ve onu inşa eden sosyal arka planıyla insan olduğu için biyografinin tarihin disiplinlerarası çalışmalara en yakın alanlarından birisi olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

Osmanlı aydınlarının 16. yüzyıldan beri tarihçi, şair, şeyh, devlet adamı, sanatkar ve âlimlerin kısa ve özlü grup biyografilerini yazma geleneğinin 19. yüzyılda da geleneksel üslup üzere sürdürüldüğü ve bu konuda her hangi bir kesinti ve inkitain yaşanmadığı açıktır; ancak, bu dönemle ilgili esas sorun, grup biyografisi telifi konusunda gösterilen bu başarının, kişilerin hayatlarını çeşitli vecheleriyle ve daha derinlikli olarak ortaya koymayı amaçlayan biyografi veya tercüme-i hâl olarak da adlandırılan edebi türe geçişte aynı ölçüde gösterilememesidir. Özellikle biyografiye temel teşkil edecek tarihî verilerin, yani birey, toplumsal gruplar veya devletin ürettiği belgelerin sınırlılığı, özel arşivlerin yokluğu, mevcut verilerin toplumun önemli ve önde gelen kişilerinin hayatlarının şöhrete ulaştıktan sonraki döneminlerine ışık tuttuğu, bu belge ve verileri desteklemesi beklenen otobiyografik eserlerin yokluğu ve olayların arka planına tarafı da olsa bir ışık tutması umulan hatırat türü kitapların azlığı, biyografi yazımı konusunda yaşanan bu problemlili geçişteki yapısal sorunları oluşturmakta; daha açık bir ifadeyle biyografin işini zorlaştıran unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Öte

46 Sadullah Paşa'nın Divan-ı Hümayun Âmedciliği'ne atanma tarihi 10 Haziran 1874 (25 Rebiülâhîr 1291) olmasına rağmen, sicil kaydında 25 Rebiülevvel 1291 olarak geçer; yine, kendisine 6 Aralık 1881 (14 Muharrem 1299/24 Teşrinisâni 1297) tarihinde paşalık ünvanı verilmesine rağmen, sicil kaydında bu tarihi 16 Aralık 1881 (24 Muharrem 1299) olarak verir (A. Akyıldız, *Sadullah Paşa*, s. 25-26, 116, 411, 424).

47 Simone Lässig, "Modern Tarihte Biyografi...", s. 30-32.

yandan mevcut belgelerin insana dair vermiş olduğu bazı biyografik bilgilerin biyografi nasıl yanıtlanabileceği sorunu da dikkat edilmesi gereken diğer bir husustur.

19. yüzyıldaki bürokratik reformların bir yandan belgeleri formelleştirip âdeta insandan arındırırken ve biyografin işini daha da zorlaştırırken bir yandan da ona yeni bir takım alan ve imkânlar açtığına ifade edilmesi gerekir. Bu imkânlar arasında, önceki dönemlerle kıyas kabul etmez derecede çoğalıp çeşitlenen yerli ve yabancı matbuat, seyahatnameler, arşiv verileri ve mezartaşlarının yanısıra, resmi dairelerin devlet memurları için tutmuş oldukları sicil kayıtları sayılabilir. Bu siciller ön plana çıkamamış ve tarihe mal olamamış alt düzey memur ve görevliler hakkında ana hatlarıyla da olsa bilgi sahibi olmamıza imkân tanımaktadır.

Neticede, pek çok insanın, genel ve bireyi ıskalayan bir tarih metni yerine, yukarıdan beri zikredilen zorluk ve problemlerine rağmen, bir bireyin hayatı üzerinden yaşadığı dönemi okuyup geçmişin kılcal damarlarında gezinmeyi daha tercih edilebilir, insanî ve anlamlı bulabileceğinin de gözden ırak tutulmaması gerekir.

Özet ■ Bu makalede, Osmanlı tarih literatüründe zayıf bir alan ve edebî tür olan biyografi yazıcılığında tarihî zemin, imkânlar, sorunlar ve eserini kaleme alan biyografi bekleyen tehlikeler, özellikle 19. yüzyıl bağlamında ele alınmıştır. Temel tezimiz bu alanın gelişebilmesi için uygun bir tarihî zemin olmasına ve 16. yüzyıl ile başlayıp 18. yüzyılda zirvesine çıkan *terâcim-i ahvâl* denilen grup biyografilerinin gayet sağlam bir geleneği bulunmasına rağmen, *terâcim-i ahvâl* üzerinden, yeni bir edebî tür olan *tercûme-i hâle*, yani şahıs biyografilerine geçişte bir sorunun yaşandığıdır. Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren bir yandan önceki dönemlerden intikal eden geleneksel *terâcim* literatürü devam ettirilip grup biyografi serileri tamamlanırken diğer yandan modern biyografi alanında cılız ve istisnai de olsa bazı gelişmeler yaşanır; ancak, bunların yeterli ve tatmin edici ölçekte olmadığına da ifade edilmesi gerekir. Bu yazı, tarihî temelleri ve geleneği gayet sağlam olmasına karşın yeterince ilgi görmeyen ve güçlü örnek ve ürünler veremeyen biyografi türünün gelişememesinin yapısal arkaplanı, biyografik verilerin durumu ve problemleri, biyografi konusunda sınırlı bilgiler sunsa da mevcut veri kaynaklarını kullanan araştırmacıları bekleyen tehlike ve tuzakları, ayrıca, modern dönemin her şeye rağmen biyografılara sunduğu yeni imkânları ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Biyografi, *Terâcim-i ahvâl*, Belgeler, Otobiyografi, Hatırat, Ahmed Cevdet Paşa, Mezartaşları, Sicil-i Ahvâl Defterleri

Kaynakça

- Ahmed Refik: “Osmanlı Şeyhülislâmlarının Terâcim-i Ahvâli”, *İlmiye Salnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 322-642.
- Ahmed Resmî Efendi: *Halifetü'r-rüesâ, Sefinetü'r-rüesâ*, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1269.
- Ahmed Resmî Efendi: *Halifetü'r-Rüesa*, yay. Mücteba İlgürel, Recep Ahışalı, İstanbul: Enderun Yayınları, 1992.
- Ahmed Resmî Efendi: *Hamiletül-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihi Turan, İstanbul: Kitabevi, 2000.
- “Ahmed Resmî Efendi'nin Hamiletül-Küberâsı ve Müstakim-zâde Zeyli”, *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, haz. Zeynep Aycibin, Sayı 26, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 183-226.
- Ahmet Rıfat: *Devhatü'n-Nukabâ, Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşraf*, *İnceleme-Transliterasyon-Metin*, haz. Hasan Yüksel, M. Fatih Köksal, Sivas: Dilek Matbaası, 1998.
- Akyıldız, Ali: *Sürgün Sefir: Sadullah Paşa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Akyıldız, Ali: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993.
- Albayrak, Sadık: *Son Devir Osmanlı Uleması, İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli*, c. I-V, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 1996.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Bouquet, Olivier, *Sultanın Paşaları, 1839-1909*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, c. I-II, 1333; c. III, 1342.
- Carlyle, Thomas: *Kahramanlar*, çev. Reşat Nuri Güntekin, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1943.
- Cem Behar: *Şeyhülislâm'ın Müziği, 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Musıkisi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrabül-Âsâr'ı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Cemalettin: *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Âyine-i Zürefâ*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314.
- Cevdet Paşa: *Tezâkir 1-12*, yay. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953; *Tezâkir 13-20*, Ankara 1986; *Tezâkir 40-Tetimme*, Ankara 1967.

- Çelik, Yüksel: *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa, II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Edirneli Mecdi Efendi: *Hadâikü's-Şekaik*, İstanbul: Tab'hane-i Âmire, 1269, 528 s.
- Edirneli Sehi: *Tezkire-i Sehî*, tâbi' ve nâşiri *Âmid* gazetesi sahib-i imtiyazı Mehmed Şükri, İstanbul 1325.
- Emecen, Feridun M.: "Osmanlı Kronikleri ve Biyografı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3 (1999), s. 83-90.
- Ergin, Osman Nuri: *İstanbul Şehreminleri*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, 620 s.
- Fındıklılı İsmet Efendi: *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Tekmiletü's-Şakaik fi Hakk-ı Ehli'l-Hakaik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 517 s.
- Findley, Carter V.: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Bâbü'li, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri: Osmanlı Sadrazamları*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarayî: *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâbir-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Heşt Bihişt, The Tezkire by Sehi Bey*, İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin, haz. Günay Kut, Harvard University Printing Office, 1978, 423 s.
- Hüseyin Hüsameddin; *Nişancılar Durağı*, çeviriyazı Bilgin Aydın, Rıfat Günalan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal: *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955, 840 s.
-, *Son Sadrazamlar*, c. I-IV, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
-, *Hoş Sadâ, Son Asır Türk Musikîşinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1958.
- İpşirli, Mehmet: "Devhatü'l-Meşâyih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 229-30.
- Karahüseyin, Güller: "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayûnları", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.
- Kazasker Mehmed Hafid Efendi: *Sefinetü'l-Vüzerâ*, neşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Şirketi Mürettibiyeye Basımevi, 1952.
- Kendi Kaleminden Temeşvarlı Osman Ağa*, haz. Harun Tolasa, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1986
- Köksal, M. Fatih: "Riyâzü'n-Nükabâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 145-146.

- Kütüköğlü, Bekir: “Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları”, *Vekayi’nüvis, Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1994, s. 211-216.
- Lässig, Simone: “Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarihyazımı”, *Otur Baş-tan Yaz Beni*, çev. Canan Özkılıç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 29-58.
- Mehmed Cemâleddin: *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Âyine-i Zürefâ*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Mustafa İsen: *Sehî Bey Tezkiresi, Heşt-Behişt*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Müstakımzade Süleyman Saadeddin: *Devhatül-Meşayih maa Zeyl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Müstakımzâde Süleyman Sadeddin Efendi: *Tuhfe-i Hattâtin*, müellifin hayatı ve notlar: İbnülemin Mahmud Kemal Bey, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, 856 s.+33 s. fihrist.
- Nev’îzâde Atâi: *Hadâiku’l-hakaik fî Tekmileti’ş-Şakaik*, c. I-II, İstanbul 1268.
- Ortaylı, İlber: “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 56-63.
- Osman Ağâ’nın Hatıraları*, Yeni Dile Çeviren M. Şevki Yazman, İstanbul: Tanyeri Yayınları, 1961
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf: *Sefîne-i Evliyâ*, c. I-V, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Özcan, Abdülkadir: “eş-Şekaiku’n-Nu’maniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, 485-486.
- Pakalın, Mehmed Zeki: *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, c. I-V, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1940-1948.
- Ramizpaşazade Mehmed İzzet: *Harita-i Kapudânân-ı Derya*, İstanbul: Ceride Matbaası, 1285.
- Sarıyıldız, Gülden: *Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Sunay, Serap: “Damat Mehmed Ali Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)”, (Doktora Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Şakaik-ı Nu’maniyye ve Zeyilleri: Hadâiku’l-hakaik fî Tekmileti’ş-Şakaik*, c. II, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şakaik-ı Nu’maniyye ve Zeyilleri: Hadâikü’ş-şakaik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şentürk, M. Hüdayi: “Şeyh Mehmed Murâd-ı Nakşibendî ve ‘Vekayi’-nâme’si”, *İstanbul Araştırmaları*, İstanbul 1997, I, 17-62.

İNSANI YAZMAK

- Şeyhî Mehmed Efendi: *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Vekayi'ül-Fudalâ I*, c. III, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 720 s.; *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Vekayi'ül-Fudalâ II-III*, c. IV, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 747 s.).
- Tayyazade Atâ: *Osmanlı Saray Tarihi, Târih-i Enderûn*, c. I-V, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Temeşvarlı Osman Ağa: *Gâvurların Esiri*, çev. Esat Nermi, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.
- Terzioğlu, Derin: "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı", *Cogito*, Selçuklular, Sayı 29 (Güz 2001), s. 284-296.